

Դ Պ Ր Ո Յ

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

№ 1

ՅՈՒՆՎԱՐ

1874 թ.

ՎԱԳԱՐՇԱԴԱՑ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Ս. ԳԱՅԻՆՆԵԱՆ ՎԱՆԻԾ,

Հ Ո Ղ Ր Ժ

ՄԱՐԿԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ԿԱԶՄԱՍԱՆ

ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆԻ

ԿԱՌԱՐ

ԵՐԱՆԻ

— 1871 —

ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆԻ

ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆԻ ԿԱՌԱՐԱԾ ԵՐԱՆԻ

ԸՆԹԵՐՑԱՐԱՆ.

ԻՈՎԱՆԴԱՆՈՒԹԻՒՆ.

1. Գպրոցի ծանօթանալը իւր մանուկ ընթերցողներին հետ:
2. Հօր խոսակցութիւնները իւր զաւակներին հետ ազգային կրօնի և եկեղեցւոյ վերայ:
3. Քրիստափոր Կոլոմբոս և Ամերիկայի գտնելը:
4. Ոչխար:

THE BIBLE

AND THE HISTORY OF THE
JEWISH PEOPLE

BY
JOHN HENRY WATSON, ESQ.
OF THE BARRISTERS AT LAW.
IN TWO VOLUMES.
LONDON:
PRINTED BY J. JOHNSON, ST. PAUL'S CHURCH-YARD, 1793.

ԴՊՐՈՑԻ ԺԱՆՈՐԱՆԱԼԸ

ԸՐԲ ՄԱՆՈՒՄ ԶԵՐԱԲԵՐՈՒՄ ԵՄԵՆ

Իհարով եմ տեսել ձեզ, սիրելի մանուկներ,
բարով եմ տեսել ինդրեմ ծանոթացէք ինձ
հետ. ես այսուհետեւ կդառնամ ձեր անկեղծ,
մտերիմ բարեկամ, կսիրեմ ձեզ հոգւոյս պէս,
միշտ կմոտժեմ ձեր վերայ, միշտ կաշխատեմ
օգուտ տալ ձեզ իմ կարողութեան չափ:

Ի հարկէ դուք կկամենար իմանալ ձեր նոր
բարեկամի անունը: Իմ անունս է Վառս: Վի-
տեմ թէ դուք որչափ սիրումէք այն դպրոցը,
որտեղ հաւարժումէք միասին, խաղումէք,
ուրախանումէք, բայց մի և նոյն ժամանակ կա-
մաց կամաց ամեն օր սովորումէք մի նոր բան:
Ես թէպէտ նման չեմ ձեր դպրոցին իմ ա-
տաքին դրութիւնով, բայց իմ դործով, իմ
պաշտօնով, շատ նման կլինիմ նորան, և այդ
պատճառով յոյս ունիմ որ դուք ինձ էլ այն-
պէս կսիրէք, ինչպէս, դիտեմ, սիրումէք և ձեր
դպրոցը:

Իմ սիրելի նոր բարեկամներ, ես գիտեմ որ
 ձեր դպրոցը չունի պարտեզ, որ տեղ կարողա-
 նայիք մանդալ և ուրախանալ: Այդ պատ-
 ճառով ես ձեզ համար պատրաստում եմ մի
 լաւ պարտեզ, ուր դուք կարող էք մանդալ և
 վազվզել ազատ և առանց երկիւղի: Բայց իմ
 պարտեզը նման չէ այն պարտեզներին, որտեղ
 դուք սովորէք քաղել կարմրաթուշ խնձորներ
 և դեղձեր, սպիտակ ու սև խաղողներ, գեղին
 ու կարմիր սալորներ: Այս գիտեմ որ դուք Դո-
 դէն մեծ ու խելօք մանուկներ էք և այնքան չէք
 սիրում մրգեղէնք, որքան սիրումիք երբ չորս
 հինգ սաւրեկան էիք: Այդ պատճառով ես ձեզ
 համար պատրաստում եմ բոլորովն ուրիշ տե-
 սակ պարտեզ: Իմ ծառերը կլինին ազգային
 լեզու, ազգային կրօն, ազգային պատմութիւն,
 ազգային աշխարհագրութիւն, ընդհանուր պատ-
 մութիւն, ընդհանուր աշխարհագրութիւն, բը-
 նական պատմութիւն, և այլն, և այլն. ամեն մէկ
 ծառը կունենայ զանազան ճիւղեր և պատուա-
 կան ուտուղներ: Իմ պարտեզը չի վախենայ ոչ
 ամառուայ ստատիկ տաքութիւնից, ոչ աշնան
 մանրակաթիլ ու երկարատե անձրևներից, ոչ
 ձմեռուայ սարսափելի ցրտից և ոչ գարնան հող-
 մերից: Աորա ծառերի տերեւները չեն դեղնի և

լեն թափի, ինչպէս դեղնումն և թափվում-
 նա ձեր պարտեզների ծառերի տերեւները, այլ
 նա կմնայ միշտ կանաչ և զուարթ, միշտ քաղցր
 օդով և անուշ պտուղներով, միշտ բայց, ձեզ
 համար: Միայն հարկաւոր կլինի ձեզ նորա մէջ
 մանկալու ժամանակ շնորհման մի թէթեւ բան
 զգուշութեամբ վարուիլ: Եթէ կամենում էք լաւ
 ծանօթանալ ձեր նոր պարտիզի հետ, եթէ
 կամենում էք տեսնել նորա բոլոր սրանչելի գե-
 ղեցկութիւնը, եթէ կամենում էք վայելել նո-
 րա անուշահոտ ծաղիկների ու քաղցրահամ
 պտուղների հոտը և համը, պիտի զգուշութեամբ
 վարուէք, հանդարտութեամբ առաջ գնաք և
 ուշադրութեամբ քննէք և ծանօթանաք ամեն
 մէկ ծառի հետ: Քանի առաջ կերթաք այն-
 քան աւելի կհաւանէք նորան, այնքան աւելի
 կսիրէք նորան, այնքան աւելի կգարմանաք և
 կուրախանաք նորա ծաղիկների անուշ հոտի վե-
 րայ, նորա պտուղների քաղցր համի վերայ: Չեր
 նոր ու գեղեցիկ պարտիզի պարտեզպանի պաշ-
 տօնը կկատարէ ձեր վարժապետը, որին դուք
 այնպէս սիրում էք, և որը ձեզ նոյնպէս շատ սի-
 րում է: Որ ծառը որ չճանաչէք, որ պտուղին որ
 ձեր ձեռքը չհասնի, նորանից խնդրեցէք նորա-
 նից հարցրէք, նա ձեզ կօգնէ, նա ձեզ կհաս-

կայցնէ սիրով և ուրախութեամբ: Եւ ինքս ի
հարկէ ւօրթուն կմնամ, միշտ կմանդամ: Իմ
պարտիզի մէջ, միշտ կաշխատեմ նորա ճանա-
պարհները լաւ մտքրել որ դուք մանդալնո չնե-
ղանաք, նորա ծառերը ու ծաղիկները լաւ պահ-
պանել որ դուք միշտ հաւանէք նոցա, միշտ
սիրէք ձեր նոր պարտիզը:

Հօր խօսակցութիւնները խր զարակնե-
րի հետ ազգային կրօնի և եկեղեցու
վերայ:

1 Խօսակցութիւն:

— Հայրիկ, սիրելի հայրիկ, մենք արդէն պատ-
րաստեցինք մեր վաղուան դասերը, և որովհե-
տե մինչև քնելը դեռ բռնականին ժամանակ
կայ, ի՞նչ կլինի մեզ մի լաւ բան պատմու:

— Հատ լաւ, որդիքս, շատ ուրախ եմ. երանի
դուք միշտ խելօք լինիք, միշտ ձեր դասերը լաւ
պատրաստէք, տանը շարութիւն չանէք, ու-
սումնարանումը ծուլութիւն չանէք, ևս պատ-
րաստ եմ ձեզ պատմել միշտ լաւ պատմու-
թիւններ:

— Հայրիկ, պատմիր, մենք լսում ենք:

— Դուք, որդիքս, ի հարկէ լաւ յիշումէք, թէ
ի՞նչ ուրախութիւնով պատրաստվում էք և դը-
նում էք եկեղեցին Օգոստիկ շաբաթ գիշերը և կիւ-
րակի առաւօտը, Նոյնգի գիշերը և միւս օրը, և
առհասարակ մեծ մեծ տօներին: Աս գիտեմ որ
դուք նոյն ուրախութիւնով դնում էք եկեղեցին
և ամեն շաբաթ երեկոյեան և կիւրակի օրը:
Ի՞նչ է ձեր ուրախութեան պատճառը, ի՞նչ է

պատճառը որ կարծես թէ մի բան քաշումէ
 ձեզ եկեղեցին գնալու : Ահա ինչ է պատճառը :
 Դուք գիտէք որ եկեղեցին Աստուծոյ տունն է ,
 Աստուած այն տեղ բազմած է իւր փառքով ,
 թէպէտ աչքով չենք տեսնում Կորան . գիտէք
 որ Աստուած ստեղծել է մեզ և միշտ մտածու-
 մէ մեր բախտաւորութեան վերայ , միշտ օգ-
 նումէ մեզ երբ նեղութեան մէջ ենք կամ ու-
 զումներ մի լաւ բան անել . դուք զգումէք որ
 հարկաւորէ միշտ շնորհակալութիւն անել այս-
 պիսի մեծ բարերարին : Ահա այդ զգացմունքն է
 ձեզ քաշում եկեղեցին , և ձեր սիրտը ուրա-
 խութիւնով լցվումէ երբ կատարումէք ձեր մեծ
 պարտքը : Իսկ Աստուած ամենայն տեղ է . Աս-
 տուած ստեղծել է բոլոր մարդիկը . Արացին ,
 Ռուսը , Թուրքը , Հրէան նոյնպէս նորա ստեղ-
 ծուածներն են : Ահայն ի՞նչու դուք չէք գնում
 Արացու կամ Ռսի եկեղեցին , Թուրքի մզկիթը
 (մէշիթ) , Հրէայի աղօթարանը . ի՞նչու ձեր
 սիրտը քաշումէ ձեզ անպատճառ Հայոց եկե-
 ղեցին : Այն պատճառով որ այն տեղ ամեն բան
 ձեզ ծանօթ է . շատ աղօթքներ բերան գիտէք ,
 շատ բան հասկանումէք . ձեզ այնպէս մթիթա-
 րումէ շապիկ հագնելը և փոխ ասկը , քահա-
 նայի ձեռքից նշխարք ստանալը . դուք փոքրու-

Թիւնից ստիօրեւ էք զնալ միշտ ձեր եկեղեցին, զուք այդ եկեղեցու զաւակներն էք, նա ձեր մայրն է, նա ձեզ սիրումէ, զուք նորան սիրումէք: Ինչպէս զուք սիրումէք ձեր եկեղեցին, այնպէս էլ Աջայի մանուկները սիրումեն իւրեանց եկեղեցին, Սուս մանուկները իւրեանց եկեղեցին, Թուրք մանուկները իւրեանց մզկիթը, Հրէայ մանուկները իւրեանց աղօթարանը: Այլ միայն մանուկները, այլ և մեծերը սիրումեն իւրեանց եկեղեցին, ամեն մարդ սիրումէ իւր եկեղեցին: Այսպէս ամեն ազգ ունի իւր համար մի առանձին եկեղեցի, մի առանձին հաւատ (կրօն), որ նա սիրումէ իւր բոլոր սրտով, իւր բոլոր հոգւով: Բաւական չէ այս՝ ամեն մարդ, ամեն ազգ պարտաւոր է սիրել իւր եկեղեցին, իւր հաւատը: Աուք, սիրելի որդիք, նոյնպէս պարտաւոր էք սիրել ձեր եկեղեցին, ձեր հաւատը, սիրել բոլոր սրտով, սիրել բոլոր հոգւով, սիրել բոլոր մտքով: Բայց զուք պարտաւոր էք պատուել և ուրիշ ազգի եկեղեցին և հաւատը, որ ուրիշ ազգերն էլ պատուեն մեր հաւատը ու մեր եկեղեցին:

— Հին, շատ հին ժամանակ, երբ մարդը նոր էր ստեղծուած, նա հաւատումէր, նա պաշտումէր մի բարձր զօրութիւն, մի Աստուած, մի

արարիչ և տեղծող բոլոր ծովերի և գետերի,
բոլոր ծառերի և բուսերի, բոլոր անասունների,
թռչունների, ձկների և գեռունների, բոլոր մար-
դերի, բոլոր աստղերի, արեգակի և լուսնու,
փերջապէս բոլոր աշխարհի: Բայց յետոյ կամաց
կամաց մարդու միտքը սկսեց փոխուիլ: Աս-
տեանումէր իւր չորս կողմը շատ բաներ, որք
կամ չէր հասկանում և կամ փախենումէր
նոցանից: Մարդը տեսնումէր որ աշխարհի տա-
քութիւնը, լուսաւորութիւնը, իւր փարուցանքի
պողարերութիւնը, գլխաւոր կերպով կախուած
է արեգակի զօրութիւնից, որր ամեն օր այնպիսի
անփոփոխ կարգ ու կանոնով բարձրանում է եր-
կնքի վերայ և իւր պայծառ և փայլուն երեսով,
իւր շողշողուն ճաճանչներով լուսաւորում է և
տաքացնում է ամեն բան: Բայց նա չէր հաս-
կանում թէ ո՞ր տեղից է դուրս գալի արեգակը,
ինչպէս է կամաց կամաց բարձրանում երկնքի
վերայ և յետոյ կամաց կամաց ցածանում ու
ծածկվում, և խաւարը ու մութը տիրում աշ-
խարհին: Մարդը տեսնումէր որ երկնքի մարդը
կապուտակ կամարը երբեմն ծածկվումէր թան-
ձրը, սե. սե. ամպերով, յանկարծ սկսումէր դո-
ւալ ամպը, փայլակը (կայծակը) երկար ու նեղ
լեզուի պէս փայլումէր այս տեղ ու այն տեղ,

և թափվումէր յորդ. անձրև կամ խոշոր կարկուտ: Վարդը շատ տեղ տեսնումէր սարսափելի գազաններ, զորօրինակ մեծ մեծ օձեր, կոկորդիլոսներ և այլն, և կրելով նոցանից չափազանց մեծ ֆուսաներ և փտանդներ, իսկ միւս կողմից չկարողանալով յաղթել նոցա, սկսեց սաստիկ փախենալ նոցանից: Վարդը տեսնելով այսպիսի երևոյթներ, այսպիսի բաներ, և չկարողանալով հասկանալ կամ յաղթել նոցա, սկսեց տեսնել նոցա մէջ մի առանձին զօրութիւն, մի առանձին աստուած: Այսպէսով մարդը կամաց կամաց սկսեց Աստուծու պէս պաշտել արեգակը և լուսինը, բնութեան գանապանն սքանչելի երևոյթները, ահարկու գազանները, և այլն: Առաջ մարդիկ այսպիսի բաներ սկսեցին պաշտել միայն մտքով, բայց յետոյ և նիւթաւոր կերպով, այսինքն՝ նորա բուսեցին շենեկ քարից, փայտից, մարմարից, պղնձից և այլ այսպիսի բաներից արձաններ նրման իւրեանց աստուածներին—օձերին, գազաններին, թռչուններին, մինչև անգամ մարդիկներին, և երկրպագութիւն էին անում նոցա, աղօթք էին անում նոցա առաջև: Սոցա համար շինեցին գեղեցիկ տաճարներ—աղօթարաններ (մեհաններ), հաստատեցին մեծ մեծ տօնախմբու-

թիւներ, նշանակեցին առանձին մարդիկ աղօթողներ՝ քուրմեր, և այսպիսով կամաց կամաց կադմուեցաւ, զարգացաւ կռապաշտութիւնը՝ կուռք պաշտելը: Այժմ՝ ձեզ համար շատ զարմանալի է, շատ ծիծաղալի է թէ ինչպէս մարդիկ խելօք մարդիկ, շինումէին խրեանց ձեռքով փայտից, քարից, պղնձից և այլ նիւթերից զանազան արձաններ, պատկերներ, և յետոյ նոցա առաջիկա աղօթք էին անում, և չէին ուզում մտածել որ քարը և փայտը ո՛չ աչք ունին որ տեսնեն նոցա, ո՛չ ականջ ունին որ լսեն խնդիրքը և ո՛չ զօրութիւն ունին որ կատարեն խնդրածը: Բայց հին ժամանակ հազարաւոր, միլիոնաւոր մարդիկ այդ չէին հասկանում և մնումէին կռապաշտութեան մէջ, դեռ այժմ ևս կան շատ վայրերի ազգեր որք նոյնպէս կռապաշտ են:

Հին ժամանակ թէպէտ ամենքը կռապաշտ էին, բայց ամեն մէկ ազգ ունէր իւր առանձին հաւատ (կրօն), որը շատ բանով նման էր ուրիշ ազգերի կռապաշտ հաւատներին, բայց շատ բանով էլ նման չէր նոցա: Այդ զանազանութիւնը յառաջ էր գալի շատ պատճառներից: Ամէն ազգ ունէր առանձին երկիր, որի օդը, ջուրը, աշխարհագրական դրութիւնը նման

չէին ուրիշ ազգի երկրի օղին, ջրին, զբոսի տան, և ինչ նոյնպէս ամեն ազգ ունէր առանձին տնտակ կեանք, կառավարութիւն, հասկացողութիւն. այս բոլոր բաները միասին փոխումէին նոյն ազգի հաւատի (կրօնի) կերպարանքը:

Ահա այդ պատճառով ամէն ազգ թէպէտ կռապաշտ էր, սակայն, ինչպէս ասացի, ունէր իւր առանձին աստուածներ, իւր առանձին հաւատ (կրօն): Մեր Հայոց ազգը հին ժամանակներում նոյնպէս կռապաշտ էր, նոյնպէս ունէր իւր զանազան աստուածներ, ինչպէս զօ. Արամազդ, Մեհաֆիտ և ինչ, իւր աղօթարաններ (մեհեաններ) և իւր աղօթողներ — քուրմեր:

Արք մարդը անումէ մի մեծ սխալմունք և չէ հասկանում այն, այդ սխալմունքը ճգումէ նորան և ուրիշ շատ սխալմունքների մէջ: Այդպէս հին ժամանակների մարդկերանց առաջին սխալմունքը հաւատի կոյմից այն էր որ՝ թող ներով ճշմարիտ Աստուածը, սկսեցին պաշտել բնութեան երևոյթները: Այդ գլխաւոր սխալմունքը յառաջ բերեց ուրիշ սխալմունք — կուսքեր շինել և պաշտել:

Առապաշտութիւնը յառաջ բերեց շատ վատ և ֆրասակար հետեւանքներ: Մարդիկ ճշմարտութեան ճանապարհից սկսեցին կամոց կամոց

շեղուիլ ոչ միայն կրօնի մէջ, այլ և կեանքի մէջ: Խաբերայութիւնը, անարդարութիւնը, բռնաբարութիւնը, շռայլութիւնը, անբարոյականութիւնը, և այլ հազար տեսակ վատութիւնները ծնունդան շատ պատճառներից, բայց մի կողմից և կռապաշտութիւնից, և հետզհետէ հասան վերջին աստիճանին: Բարի և ճշմարիտ Աստուածը, տեսնելով որ իւր սիրելի արարածները—մարդիկ—կանգնեցան ծուռը ճանապարհի վերայ և քանի գնացին այնքան վատացան, կամեցաւ խրատել և կանգնացնել նոցա ուղիղ ճանապարհի վերայ: ‘Այա շնոր անդամ’ խրատեց նոցա, շնոր անդամ՝ բարկացաւ և տուեց նոցա զանազան պատիժներ, որոց մէջ երեւելի են իւրեանց սատուկութիւնով ջրհեղեղը, Աշտարակի կործանուիլը և Սողոմ ու Գոմոր քաղաքների այրաւիլը, բայց մարդիկ դարձեալ շարունակումէին իւրեանց վատ գործերը: Միայն մի ազգ ջրհեղեղից յետոյ բաւականին երկար ժամանակ մնաց ուղիղ ճանապարհի վերայ և շարունակումէր պաշտել ճշմարիտ Աստուածը. այս Խորայէլացւոց (Հրէից) ազգն էր: Բայց յետոյ և այս ազգը մոլորվեցաւ, և սա մոռացաւ Աստուծոյ առանձին սէրը և բողմաթիւ բարերարութիւնները, և սա սկսեց հետեւիլ կռապաշտութեան և կը-

ռապաշտ ազգերի պէս շաղախուեցաւ ամենայն տեսակ մոլորութիւնների և վատ գործերի մէջ: Բարի Լստուածք, տեսնելով որ մարդկային ազգը արդէն անցաւ բոլոր սահմանները և ոտից մինչև գլուխը թաղուեցաւ մեղքերի և վատ գործերի մէջ, կամեցաւ դարձեալ փրկել նոցա: Եյս անգամ՝ Նա գործածեց ոչ թէ պատիժ, այլ ամենամեծ բարերարութիւն: Նա չինայեց իւր Սիածին սիրելի Արդին, որը յօժարեցաւ իջնել երկնքից և մարդ գառնալ մարդկային ազգի փրկութեան համար:

— Դուք, սիրելի զաւակներս, արդէն գիտէք մեր Տէր և Փրկիչ Յիսուս Վերստոսի ծնուելու, մեծանալու, քարոզելու, չարչարուելու, խաչի վերայ մեռնելու, երեք օրից յետոյ յարութիւն առնելու, և յետոյ երկինքը բարձրանալու պատմութիւնը: Եւ որովհետեւ իմ պատմութիւնը շատ երկարացաւ, արդէն ձեր քնելու ժամանակըն է, ես այստեղ կտրումեմ իմ խօսքս: Սիայն խոստանումեմ ձեզ որ եթէ խելօք ու հանգարտ կլինիք, աշխատասէր և յառաջադէմ ձեր ուսման մէջ, ես ամեն երեկոյ կպատմեմ ձեզ լաւ լաւ պատմութիւններ: Իսկ այժմ, սիրելի զաւակներս, զնացէք քնեցէք և Լստուծոյ բարի հրեշտակը թող լինի ձեր պահապանը:

The first of these is the fact that the
 country was not yet settled. The
 land was still in the hands of the
 Indians. The first settlers were
 the Dutch. They came in 1614.
 They were the first to settle in
 the country. They were the first
 to build a house. They were the
 first to plant a field. They were
 the first to raise a family. They
 were the first to build a church.
 They were the first to build a
 school. They were the first to
 build a bridge. They were the
 first to build a road. They were
 the first to build a town. They
 were the first to build a city.
 They were the first to build a
 nation. They were the first to
 build a world. They were the
 first to build a universe. They
 were the first to build a God.

Սիրելի մանուկներ, կարելի է ձեր ականջին հասել է լուր թէ կայ մի առանձին աշխարհ — Աֆրիկա, ուր երկիրը շատ գեղեցիկ է և հարուստ ամեն բարիքներով, ուր մարդիկ այնպէս բախտաւոր են, ուր մանուկներին այնպէս լաւ պահում են և ուսումով մեծացնում:

Ի հարկէ ձեզ համար շատ ցանկալի կլինէր փոքր ինչ ծանօթանալ այդ գեղեցիկ աշխարհի հետ, իմանալ նորա պատմութիւնը: Այս պարտք եմ համարում ինձ համար կատարել ձեր ցանկութիւնը և այս անգամ կամենում եմ պատմել ձեզ թէ ինչպէս գտնուեցաւ Ամերիկան, և ծանօթացնել ձեզ այն մարդու հետ, որը վրտաւ այդ աշխարհը: Այդ մարդը էր Քրիստֆօր Կոլոմբո *):

Դուք, սիրելի մանուկներ, կարելի է լսելէք որ մեր բոլոր երկիրը (աշխարհը), այն երկիրը, որի վերայ բնակվում են մարդիկ, է մի մեծ, շատ մեծ և բոլորաձև (կոլոր) մարմին: Այս բոլորա-

(*) Իտալերէն Christopher Colombo, Սպանիերէն Christoval Colon:

ձև մարմնի կամ ելեմէնտի դրսի երեսը — մակերևոյթը բաղկանում է երկու գլխաւոր նիւթերից՝ հողից և ջրից։ Ջուրը կազմում է մեծ մեծ ծովեր և օվկիանոսներ, ցամաքի վերայ բնակվում են մարդիկ, սնասուններ, թռչուններ, և ըն, և բոլոր մեծի մասին ցամաքը ծածկուած է մեծ և փոքր բոյսերով։ Արկրագնդի մակերևոյթն բաժանվում է մի քանի գլխաւոր մասեր, որը կոչվում են Աշխարհի մասեր։ Հին ժամանակներում, շատ հին ժամանակներում, մարդուն յայտնի էր միայն երեք մասն աշխարհի — Ասիա, Եւրոպէ և Աֆրիկա։ Այստեղ մարդը իւր վայրենաբարոյ դրութիւնից սկսեց կամաց կամաց բարձրանալ և զարգանալ, և հասաւ սքանչելի լուսաւորութեան։ Այստեղ մարդը սկսեց աճիլ և բազմանալ, կազմեց առաջ մասնաւոր ցեղեր, յետոյ ընդարձակ ազգեր, հզօր տէրութիւններ։ Այս երեք մասնից մէկում — Ասիայում, զարգացաւ ու հզօրացաւ և մեր սիրելի Հայոց ազգը և Հայոց թագաւորութիւնը։

Հին ազգերը քանի զարգացան, քանի խելօքացան, հզօրացան և հարստացան, այնքան աւելի լայնոցրին, ընդարձակեցին միմեանց հետ ունեցած յարաբերութիւնները. այս յարաբերութիւնները կատարվում էին ոչ թէ միայն

ցամարտով, այլ և ջրով: Անձ մեծ ծովերը, որից առաջ այնպէս վախենում էին մարդիկ, շուտով ծածկուեցան մեծ մեծ նաւերով և հազարաւոր մարդիկ սկսեցին գնալ նոցանով հեռու, շատ հեռու, երկիրներ երբեմն պատերազմի մօտով, բայց աւելի շատ անգամ վաճառականութեան նպատակով: Ըյսպէսով կամաց կամաց աշխարհի հին մասները — Ըսիան, Ըփրիկան, և Լւերուպան միանգամայն միաւորուեցան իւրեանց յարաբերութիւններով միմեանց հետ, թէպէտ մեծ մեծ ծովերով բաժանուած էին միմեանցից շատ կողմերից: Աւաճառականութիւնը քանի գնաց այնքան լայնացաւ, ընդարձակուեցաւ: Աւաճառականների նաւերը սկսեցին գնալ շատ հեռու տեղեր: Լւերուպայի նաւերը սկսեցին ստանալ աւելի մեծ վստահութիւն: Ըյսպէս շարունակվում էր մինչև միջին դարերը — այսինքն մինչև 14 — 15 դարը: Ըյդ միջոցներին առանձին կերպով լայնացրին իւրեանց ծովային վաճառականութիւնը Ալեքսեոկի և Ճենովայի (Գենուա) հտտարակապետութիւնները և Սպանիան ու Պորտուգալիան *): Սոցա վաճառականները Ըտլանդեան

(*) Աւարժապետներից և ծնողներից խնդրում ենք փոքր ինչ տեղեկութիւններ առլ մանուկներին այս չորս տերութեանց աշխարհագրական

Ավկիանոսի վերայ կատարած ծովային ճանապարհորդութիւնների ժամանակ երբեմն պատահումէին այնպիսի նշաններին, որք կապած էին շարժում թէ կան և ուրիշ անձանօթ աշխարհներ: Այսպէս զօ պատահումէին ճիւղեր այնպիսի ծառերի, որք ամենեւին չկային Աւրոպայում, և մինչև անգամ պատահումէին սպիտակ և դեղնազոյն մարմիններ այնպիսի մարդիկների, որոց կերպարանքը ամենեւին նման չէր Աւրոպայի, Ասիայի և Ափրիկայի այն ժամանակ յայտնի եղած բնակիչների կերպարանքին:

Այս միտքը — թէ կան և ուրիշ անձանօթ աշխարհներ — կամաց կամաց տարածուեցաւ և սկսեց զրաւել շատերի ուշադրութիւնը: Այդ շատերի մէջ էր և Քրիստափոր Կոլումբօն:

2

Քրիստափոր Կոլումբօ ծնուեցաւ Ճենովա (կամ Գէնուա) քաղաքում 1457 թուին: Սա դեռ մանկութեան հասակում շատ սիրեց ծո-

ղրութեան մասին և այն աշխարհագրական տեղերի մասին, որք կ'իշատակուին այս յօդուածի մէջ. հետեւաւ համարներում այս տեսակ զրուածները կ'ունենան իւրեանց մէջ և աշխարհագրական բացատրութիւններ:

վը, նա սիրումէր երկար ժամերով նստել ծովի ափի մօտ և նայել հեռու յափշտակուելով զանազան մտքերով: Աղումբօի հայրը, որ բաւականին հարուստ և լուսաւորուած մարդ էր, շուտով նկատեց իւր փոքր որդու մէջ առանձին տէր զէպ ի ծովը և ծովագնացութեան գիտութիւնը, ուստի ուղարկեց նորան Վալիա քաղաքը, որ այնտեղ սովորէ երկրաչափութիւն, աշխարհագրութիւն, աստեղագիտութիւն և ծովագնացութիւն: Աղումբօն շուտով սովորեց այս բոլոր գիտութիւնները, որք այն ժամանակ զեռշատ թերի էին. տաանկչորս տարեկան հասակում նա արդէն գիտէր ամեն բան, ինչ որ այն ժամանակի ուսումնարանը կարող էր տալ աշակերտին: Ա՛ երազաւոնալով հօր մօտ՝ Աղումբօն առաջ օգնումէր նորան առեւտրական գործերի մէջ, յետոյ անցուց մի քանի տարի ծովային ճանապարհորդութեան մէջ և մտանակից եղաւ մի քանի ծովային պատերազմներում: Հասարակ նաւաստու և զինուորի պաշտօնը արդեւք չէր լինում Աղումբօին շարունակել գիտնական պարապմունքը և կատարելագործուիլ: Արբ ազատ էր, այսինքն երբ չէր ճանապարհորդում, Վերիտափօրը պարապումէր իւր սիրելի առարկայով — աշխարհագրութիւնով:

նկարումէր ծովային քարտէզներ (աշխարհա-
 ցոյցներ), շենումէր աշխարհագրականներ (գլո-
 բուս) և սորանով փոքր ի շատէ ապահովա-
 ցնումէր իւր ասպրուստը: Ա՛ի ծովային պատե-
 րազմից յետոյ, այն նաւի վերայ, որունդ էր
 Վերիտափորը, պատահեցաւ հրդեհ (կրակ կը-
 պաւ). նաւը կանգնած էր Պորտուգալիայի մայ-
 րաքաղաք Լիսբօնի նաւահանգստի մօտ: Այս-
 ուսած նաւից Կոլոմբօն ընկաւ ծովը և մի թիւ
 օգնականութիւնով հասաւ ափին: Այս դի-
 պուածից յետոյ նա բնակուեցաւ Պորտուգա-
 լիայում: Այս տեղ նա ամուսնացաւ մի Խոա-
 լացի ծովագնացի աղջկայ հետ և սկսեց շինել
 ու ծախել աշխարհացոյցներ (քարտէզներ) և
 աշխարհագրականներ (գլոբուս), և Պորտուգա-
 լացի ծովագնացները շատ գնահատումէին նո-
 ցա իւրեանց ճշտութեան և լաւութեան պատ-
 ճառով: Այդ ժամանակ Պորտուգալիայում տա-
 րածուեցաւ առանձին սէր և ցանկութիւն կա-
 տարել ծովային ճանապարհորդութիւններ: Կո-
 լոմբօն միշտ ծանօթութիւն և ընկերութիւն էր
 պահպանում ծովագնացների հետ և ուշադրու-
 թեամբ լսումէր նոցա զարմանալի պատմու-
 թիւնները: Աորա հին, մանկական և երիտա-
 սարդական մտքերը նոր նոր երկիրներ գտնե-

լու մասին դարձեալ վառուեցան նորա արտի մէջ և աւելի ընդարձակուեցան: Նորա կինը համակրումէր նորա հոգեկան դրամեան, հաւատումէր այն գաղափարներին, որք ծնվումէին Աղոյթի երեակայութեան մէջ և մասնակից էր լինում նորա յոյսերին: Աղոյթն սկսեց մտածել թէ կարելի է ծովով հասնել Հնդկաստանին գնալով դէպ ի արեւմուտք: Նա հաւատացած էր որ Ատլանդեան (Ավկիանոսի միւս ծայրի մօտ կան անյայտ (անծանօթ) երկիրներ հարուստ ոսկով, մարդարիտով և թանկագին քարերով, նա յոյս ունէր որ այդ երկրներին կարելի է հասնել ծովով: Այսպիսի երկրների լինելութիւնը հաստատվումէր և մի քանի նշաններով, որք, ինչպէս վերը ասացինք, պատահումէին այն ճանապարհորդներին, որոց յաջողումէր հասնել մինչև Ազորեան կղզիները և աւելի հեռու:

Վերիստափոր Աղոյթն այնպէս յափշտակվումէր իւր մտքերով, այնպէս գիշեր և ցերեկ մտածումէր նոցա վերայ, որ այդ մտքերը վերջապէս դարձան պարզ և հաստատ համոզմունք: Նա սկսեց պատմել իւր մտքերը մի քանի փորձառու նաւագնացներին և նոցա կողմից գտաւ հաւանականութիւն: Նա որոշեց իրագործել իւր

մութերը և իւրեւ հաւատարիմ՝ որդի իւր հայրե-
 նիքի դիմեց Վենուայի օգնականութեան: Աս
 խնդրեց մի քանի նաւեր նոր ճանապարհ և
 անյայտ երկիրներ գտնելու համար, բայց ծաղ-
 րով մերժեցին նորա առաջարկութիւնը իւրեւ
 ցնորք: Այն ժամանակ Արլոմբօն որսչեց դիմել
 Պորտուգալիայի թագաւորին, յայտնել նորան
 իւր մութերը և խնդրել նորանից նիւթաւոր օգ-
 նականութիւն նոցա իրազործելու՝ թագաւո-
 րութեան օգտի և փառքի համար: Այն ժա-
 մանակ Պորտուգալիայի թագաւորն էր Յով-
 հաննէս երկրորդը: Անձ զժուարութիւններից
 յետոյ Արլոմբօին յաջողեցաւ հասնել նպատա-
 կին—թագաւորը ընդունեց նորան և լսեց նորա
 մութերը համակրութիւնով: Արլոմբօի համոզմուն-
 քի հատուտութիւնը և զօրութիւնը և նորա
 բորբոքուած ճարտարութիւնը լեզուի՝ ազդեցին
 թագաւորի վերայ: Աս հրամայեց կադմել ա-
 ռանձին խորհրդարան Ղէնովացի ծովադնացի
 առաջարկութիւնը քննելու համար: Խորհրդա-
 րանը, որին մասնակից էին թագաւորի խոստո-
 վանահայրը և մի քանի Պորտուգալացի գիտ-
 նականներ աշխարհագրութեան, յայտնեց թէ
 Արլոմբօի մութերը ցնորք է: Երկրորդ խորհրդա-
 րանը, որը Արլոմբօի խնդրքով վերստին քննեց

նորա առաջարկութիւնը, աւելի վատ եղաւ քան թէ առաջինը. նա կրկնեց առաջին խորհրդարանի վճիռը, բայց ինքն ծածուկ նաւ ուղարկեց անյայտ երկիրները գտնելու. համար Աղլոմբօի ցուցմունքներին համաձայն: Բայց այս նաւը անցաւ մի քիչ հեռու Ազօրեան կղզիներից և վերադարձաւ, հաստատելով խորհրդարանի կարծիքը թէ բացի ծովի անսահման տարածութիւնից չկայ ոչ ինչ այն ճանապարհի վերայ, որով կամենումէր գնալ Աղլոմբօն:

3

Բորբորովին գրադուած լինելով անօգուտ աշխատութիւնով՝ համակրութիւն ստանալ Պորտուգալիայի կառավարութիւնից, և միանգամայն յափշտակուելով իւր հանճարեղ մտածմունքով, Աղլոմբօն ամենեւին ուշ չէր դարձնում իւր անձնական գործերի վերայ և ծախսեց իւր բոլոր չնչին կարողութիւնը (նիւթ աւեր): Ամուսինը, որը սիրումէր Աղլոմբօն ջերմագին սիրով, վախճանեցաւ այդ միջոցին և որդին մնաց հօր յուսովի հարկէ: հարկաւոր էր մտածել նորա ուսման և կրթութեան վերայ: Աղքատութիւնը սկսումէր ճնշել Աղլոմբօին. նորա քարտեղները

և երկրագլուխները տարան պարտքի փոխարէն
և պարտատէրները սպառնումէին նորան բան-
տով: Փոխանակ նոր Աշխարհ գտնելուն, ապա-
գան խոստանումէր նորան ամենադառն փե-
ճակ: Աղումբօն ծածուկ փախաւ Ախարօնից,
տանելով իւր հետ և իւր որդին: Նա վճռեց
գնալ Ապանիա և առաջարկել Փերդինանդ
Թագաւորին և Ազարելիւ Թագուհուն այն եր-
կիրները և Թագաւորութիւնները, որը նա և-
րեակայացնումէր Ափլիանոսից հեռու և որը
մերժեց Աորտուգալիան: Ճանապարհին նա ծա-
նօթացաւ Բարիդա կամ Բովիդա անունով վան-
քի վանահօր հետ, որի անունն էր Վուան Պերէս:

Պերէսը շատ խելօք և գիտնական մարդ էր:
Նա համոզուեցաւ Աղումբօի մտքերով, խրախու-
սեց նորան, տուեց նորան ծանօթացնող նա-
մակ առ Թագուհու խոստովանաճայրը և առա-
ջարկեց Թողնել իւր որդին վանքում պահպա-
նելու համար: Ազեորուած Պերէսի պաշտպա-
նութիւնով և բարեմաղթութիւններով Աղում-
բօն գնաց Աորդովա մայրաքաղաքը: Աղումբօն
պատահեցաւ անյարմար ժամանակին: Փերդի-
նանդ Թագաւորը զբաղուած էր պատերազ-
մով Մաւրիտանացիների հետ և աչքի առաջ
ունենալով տիրել իսկական երկիրներին, ժա-

մանակ չէր մտածել անյայտ երկիրների վերայ: Երկու տարի անցաւ մինչև վերջապէս թաղաւորը ընդունեց Աղումբօին և խեց նորա առաջարկութիւնը: Փերդինանդը վարուեցաւ նորա հետ ուշադրութեամբ, բայց սառնութեամբ, իսկ Իզաբէլան շատ համակրեց նորա հանձարեղ մտքերին և հաւատաց նորա յայտերին: Ինչպէս Պորտուգալիայի թաղաւորը, Փերդինանդը նայնպէս նշանակեց առանձին խորհրդարան Աղումբօի առաջարկութիւնը քննելու համար: Այս խորհրդարանը եղաւ աւելի փառ Պորտուգալիայի խորհրդարանից: Խորհրդարանը կազմած էր բաւ մեծի մասին վարդապետներից և միայն մի քանի գիտնականներից: Տղէտ վարդապետները յայտնեցին թէ Աղումբօի միտքը հակառակ է Սուրբ Վրոց և մեղանչող, իսկ գիտնականները ցոյց տուին միայն անհասկացողութիւն և անգիտութիւն: Ի գուր էր աշխատում Աղումբօն մերժել այդպիսի աղէտ մտքերը և համոզել նոցա, նորան չէին լսում և համարեցին ցնորուած, մինչև անգամ անաստուած:

Դարձեալ սկսուեցան տխուր օրեր հանձարեղ մարդու համար, որը համոզուած էր իւր մտքի ճշմարտութեան մէջ և չէր գտնում հրնարեք նորա իրադարձելու համար: Երեք տարի

ևս շարունակումէր Աղումբօն շարժել տէրութեան համակրութիւնը և օգնականութիւնը, բայց ի դուր, միայն կորաւ հինգ տարի ժամանակը: Աղումբօն կարծէս թէ նախադուշակել էր այսպիսի անյաջողութիւնը: Դեռ Ապանիա չգնացած նա ուղարկեց իւր եղբայրը Բարսողօմէօ անունով (Բարգուղիմէօս) Անգղիա ուր աշխատէ համոզել այն տեղի թագաւորը օգնել իւր ձեռնարկութեան: Բայց և այս չտալովեցաւ, որովհետեւ Բարսողօմէօն ընկաւ ծովային առաջակների ձեռքը: Աղումբօն չէր յուսահատուիմ Ապանիայում գտած անյաջողութիւններից յետոյ: Այս ո՛չ թէ չհրաժարուեցաւ իւր մօքից՝ գտնել նոր աշխարհ, այլ որոշեց Ֆրանսիային դիմել իւր առաջարկութիւնով: Այս մտածմունքով, նա վերադարձաւ իւր մտերիմ բարեկամ Քուան Պերէսի մօտ. նա վերադարձաւ աւելի տխուր քան թէ էր առաջ, ծերացած, ընկճաց պատերազմով մարդոց անհաւատընծայութեան հետ և աղքատութեան հետ: Պերէսը չափազանց ցաւեցաւ Աղումբօնի անյաջողութեան վերայ. նա դարձեալ առաջարկեց մի նամակ ո՛չ թէ առ թագուհու խոստովանալայրը, այլ առ նոյն ինքն թագուհին: Աղումբօն հրաժարուեցաւ այդ առաջարկութիւնից, աւելորդ համարելով դար-

ձեալ աշխատել՝ օյնտեղ, որտեղ տեսաւ նա այն-
քան անհամակրութիւն: Պերէսը որոշեց ան-
ձամբ անձին օգնել մտերիմ՝ բարեկամին. նա
ինքր զնաց թաղուհու մօտ և համոզեց նորան
ընդունել Աղտմբօի առաջարկութիւնը և տալ
նորան հնարը ձեռնարկութիւնը կատարելու հա-
մար: Թաղուհին շարժուեցաւ Պերէսի համոզ-
մունքներով և համաձայնուեցաւ: 'Նա հրաւեր
ուղարկեց Աղտմբօին դարձեալ գնալ Արդովա
և հրաւերի հետ միասին առաջարկեց ճանա-
պարհածախը:

4

Աղտմբօն շտապեց կատարել թաղուհու հր-
աւերը, և ներկայացաւ Փերզինանդի նախա-
բարնների խորհրդարանին խրառաջարկութիւն-
ները և պայմանները բացատրելու համար: 'Նո-
րա պայմանները արտունջ յարուցին խորհրդա-
րանի կողմից: Հաստատ հաւատացած լինելով
խր նպատակին հասնելու մէջ, հանձարեղ չքա-
ւորը պայմաններ էր կապում իբրեւ լիակատար
տիրապետող նոր երկրների, որք կային դեռ ևս
միայն նորա երևակայութեան մէջ: 'Նա պա-
հանջումէր նաւատորմիղի կառավարչի կամ նա-

ւտպետի պաշտօնը, փոխարքայի պատիւները և իշխանութիւնը այն երկրների վերայ, որը նա կզանե, և կմիացնե, Ապանիայի հետ: Բացի սորանից նա պահանջումէր իւր և իւր ժառանգների համար տասներորդ մասը՝ նոր երկրների արդիւնքներից: Այսպիսի պահանջմունքները անտեղի թուեցան խորհրդարանին և յարուցին տրտունջ և տհաճութիւն: Աղումբօին առաջարկեցին ուրիշ պայմաններ, որք աւելի օգտակար էին տէրութեան համար. նա վեհանձն հպարտութեամբ հրաժարուեցաւ նոցանից և թողեց Աորդսլան, մտադիր լինելով գնալ Ֆրանսիա:

Թագուհին, լսելով Աղումբօի գնալը, պախարակեց խորհրդարանի վարմունքը վաճառակաւնութիւն անելու համար նոր կայսրութեան գրնի մասին, որը (կայսրութիւնը) խոստանումէր Ապանիային: Թագաւորի պալատականներից ոմանք համակրումէին Բզարէլլայի կարծիքին և յորդորումէին թագաւորին համաձայնուիլ Աղումբօի պայմաններին և տալ նորան միջոցներ ձեռնարկութիւնը կատարելու համար: Թագաւորը տարակուսումէր. նորան անհնարին էր թւում այնպիսի բանի վերայ, որը դեռ ևս կասկածելի էր, անեւ մեծամեծ ծախքեր այնպիսի ժամանակ, երբ արքունի դանձարանք ա-

ռանց զորա էլ գատարկուած էր Մաւրիտա-
նացիների հետ ունեցած և նոր վերջացրած պա-
տերազմի պատճառով: Այն ժամանակ Իզա-
բէլլան, որ միանգամայն հաւատում էր Աղոմբօի
հանձարին և հասկացել էր մեծ մարդու միտքը,
առաջարկեց իւր թանկագին ակունքները և իւր
սեփական եկամուտները ձեռնարկութիւնը կա-
տարելու համար:

Մարդ ուղարկեցին Աղոմբօի յետեւից և վե-
րադարձին նորան: 1492 թուին, Մարտի 17-
ին ստորագրուեցաւ և հաստատուեցաւ պայմա-
նադրութիւնը՝ Փերդինանդի, Իզաբելլայի և չը-
քաւոր Շէնովացու մէջ, որը մի քանի տարի
առաջ ոտով եկել էր Սպանիայի մայրաքաղաքը:

Իայց, այնու ամենայնիւ անցան մի քանի
ամիսներ, մինչև որ Աղոմբօն կարողացաւ ճա-
նապարհ ընկնել: Յառաջ եկան շատ տեսակ
արգելքներ. գանձարանում չկար փող, նաւա-
հանդիստներում չկային աւելորդ նաւեր, վեր-
ջապէս նաւաստիները հրաժարում էին մոտ-
նակցել ճանապարհորդութեան. ամէնքը վախո-
ւմէին անորոշութիւնով ճանապարհորդութեան,
որը սպառնում էր, կարելի է, կորուստով: Այն-
հաւատընծայութիւնը, նախանձը, ժխտութիւ-
նը, սնտոի երկիւղը և տղիտութեան ծաղրան-

քրայս քոյսրր տոխալուած էր Աղումբօն կրել,
բայց ամէն արդելքներին յաղծեց նա իւր
վատահալթիւնով, հագտառտ կամքով և խելքի
ու համոզմունքի զօրութիւնով:

Այրկար դժուարութիւններից յետոյ Աղումբօ-
յին վերջապէս յաջողեցաւ համաձայնեցնել և-
րեք հարուստ ծովագնացներին, երեք եղբայր
Պինսօններին: Այդքա տունն նորան փող, պատ-
րաստեցին նաւեր, հրաւիրեցին նաւաստիներ և
սոցա քաջալերելու համար երկու Պինսօնը որո-
շեցին անձամբ անձին մասնակցել ճանապարհ-
հորդութեան, յսնձն առնելով երկու նաւի կա-
ռավարութիւնը:

(Թարգմանաբար ռսերէնից, մակնութ. ամնագիր Сомья и Школа,
1873. Огнотоп (ման առաջին — քննանկան ըմբեցարան), և Очерки
изъ исторіи и географіи сѣверо-восточнаго — Севернаго Колумбія):

(4:--:--:--:--)

ՈՉԻՆԸ.

Ո՛վ չէ տեսել ոչխար, ո՛վ չէ սիրում գեղեցիկ
 դասնիկները, որք Ջատկին այնպէս ուրախ վաղ-
 վզում են կանաչ խոտի վերայ և քաղցր ձայներ
 հանում: Ոչխարը յայտնի էր մի քանի հազար
 տարի սորանից առաջ, բայց ո՛վ մեղանից կա-
 րող է երեւակայացնել իւր աչքի առաջն աշն
 օգուտը, որը նա տալիս է մեզ: Մենք սիրով
 նայում ենք զանազան գեղեցիկ շտերի վերայ,
 ձմեռը գիւղացին հագնում, տաք մուշտակներ,
 գործածում, գեղեցիկ զգակներ, ոսկրէ ասն-
 դրներ, մենք ուտում ենք ամեն օր համեղ ոչխա-
 րի միս, հագնում ենք մահուդ շորեր, և չն: Մենք
 մտածո՞ւմ ենք արդեօք այդ ժամանակ որ հազար
 տեսակ բաներ, որք այնպէս հարկաւոր են մեզ
 կեանքում, տալիս է մեզ ոչխարը:

Ահա կանգնած է ոչխարը իւր բնկերների հօ-
 տի մէջ, յիմար հայեացքով նայում, գեանի
 վերայ և ծանր, գանդալ կերպով, կարծես մր-
 տածում է մի շատ մեծ բանի վերայ, ծամում,
 իւր որոճը: Ո՛րպիսի մեծ զանազանութիւն ոչ-
 խարի և նորա ազգակից այծի մէջ: Այժմ գե-
 ղեցիկ է և վայելչակազմ, ուրախ և զուարթ,
 մտածում է երբ հարկաւոր է, և պատրաստ է

միշտ խաղալ. իսկ ոչխարը գնումէ, ուր գընումէ բոլոր հօտը, կամ լաւ ասել՝ ուր գնումէ նորա առաջնորդը — ծեր ոչխարը: Եթէ պատահի առաջնորդին անդգուշութիւնից ընկնել ձորը կամ գետը, նորա յետեից, առանց ամենեւին մտածելու, կընկնի այնտեղ և բոլոր հօտը: Գանդաղ, ծոյլ, չմտածող, կուպտաշարժ ընտանի ոչխարը միշտ այդպէս չէր: Աորա ընտութիւնը վատացրեց մարդը: Այսրենի ոչխարները, որոց մարդը դարձրել է մեր ընտանի ոչխարներ, կոչվումն են «չէն» ժողովրդի խօսքով (Լըրեանի շրջականներում) քչն (վայրենի) կամ քչի (վայրի) ոչխար: Լըրուպայիք կոչումն են «չա»:

Թեւեթ տղա վաղուց է որ ընտանի են դառել, բայց և այժմ դեռ ևս պատահումն արտիկներ (վայրենի ոչխարներ) Հայաստանի շատ տեղերում, զօրորինակ Մասիսի վերայ, մանաւանդ նորա Դժն ասած տեղերի մօտ, Ալլաթափա անուն սարի վերայ Աղզի մօտ, Բուղութլու անուն սարի վերայ, Ալլաղալ անուն սարի վերայ (Գեղարդավանքի կողմերում), Վեօրօղլու սարի վերայ Փարնաուտ գիւղի մօտ, և ըն: Իսկ Լըրուպայում պատահումն ենք Սարգինիայի և Այրսիկայի լեռներու (տօբերի) վերայ:

Արտիկը (վայրենի ոչխարը) բառականին ու-
 ժեղ ոչխար է, ունի ամուր կազմուածք և ծած-
 կած է կարճ, բայց շատ խիտ բրդով. բուրդը
 պինդ մածուած է մարմնու վերայ և ձմեռը
 կարճանում է և դառնում, գանգուր (խուճուճ).
 այդ ժամանակ վայրենի ոչխարը շատ նման է
 մեր բնականի ոչխարին: Արտիկի լանջքի (դռնի)
 վերայ կախուած կայ երկար բրդի փունջ, որ
 նման է կարճ բաշին: Չմեռը նորա շէկ բուրդը
 թուխ գոյն է ստանում և կողքերի վերայ ե-
 րեումնն բաց — դեղնագոյն քառանկիւնի նշան-
 ներ: Սովորաբար վայրենի կենդանիների մազե
 կամ փետուրների գոյնը տարու գանազան ժա-
 մանակ փոփոխվում է և նմանում է այն գոյնին,
 որը ստանում է տեղագրութիւնը. այս պատա-
 ճում է շատ կենդանիների հետ: Ասպատակ-
 ները և աքիսները ձմեռ. ժամանակ, երբ բնու-
 թիւնը ծածկած է սպիտակ ձիւնով, նոյնպէս
 բոլորովին սպիտականում են, ուստի և նոցա
 թշնամիները. դժուարութեամբ կարողանում են
 նկատել նոցա: Շէկագոյն արտիկը, որը իւր
 բրդի գոյնով բառականին նման է ամառուայ
 կանաչուն, ձմեռը իւր թուխ գոյնով քիչ է ո-
 ռոշվում ձմերուայ թխագոյն խոտից:

Վայրենի ոչխարը չէ սիրում օխտը միայնակեցութիւնը և այդ պատճառով միշտ զլուհումէ իւր համար քնկերութիւն 50-100 գլուխ։ Բայց արտիկների մէջ, ինչպէս ամենայն բաղձաթիւ հասարակութեան մէջ, սէրը և խաղաղութիւնը երբեմն փոխվում են հակառակութեան և կռուին։ Շատ անգամ պատահում է նուաբ և փետրուար ամիսներին լսել լեռների վերայ բարձր և խուլ ձայների, և գնալով դէպ ի այն կողմը, որ կողմից լավում են ձայները, կարելի է երբեմն տեսնել երկու կռուող արտիկներ։ Առաւ ժամանակ նորա այնպէս սատարիկ զարկում են միմեանց եղջիւրներով (սղօղերով), որ պէտք է միայն զարմանալ թէ ի՞նչպէս հակառակորդները մնում են կենդանի։ Պատահում է երբեմն որ այդ ժամանակ հակառակորդներից մինը չէ կարողանում մնալ բարձր ժայռի վերայ, զլորվում է դէպի ձորը և ջարդվում։ Վայրենի ոչխարները չափազանց ճարպիկ են մտղելու կողմից, այնպէս որ մեր բնտանի ոչխարը կարող է միայն նախանձով նայել թէ ի՞նչպէս նորա վայրենի նախահայրը թռչկոտում է ձորի վրայով մէկ ժայռից միւս ժայռը և բարձրանում է պատի սլէս ուղիղ ցցուած ժայռերի վերայ։ Այս կողմից արտիկը շատ զանա-

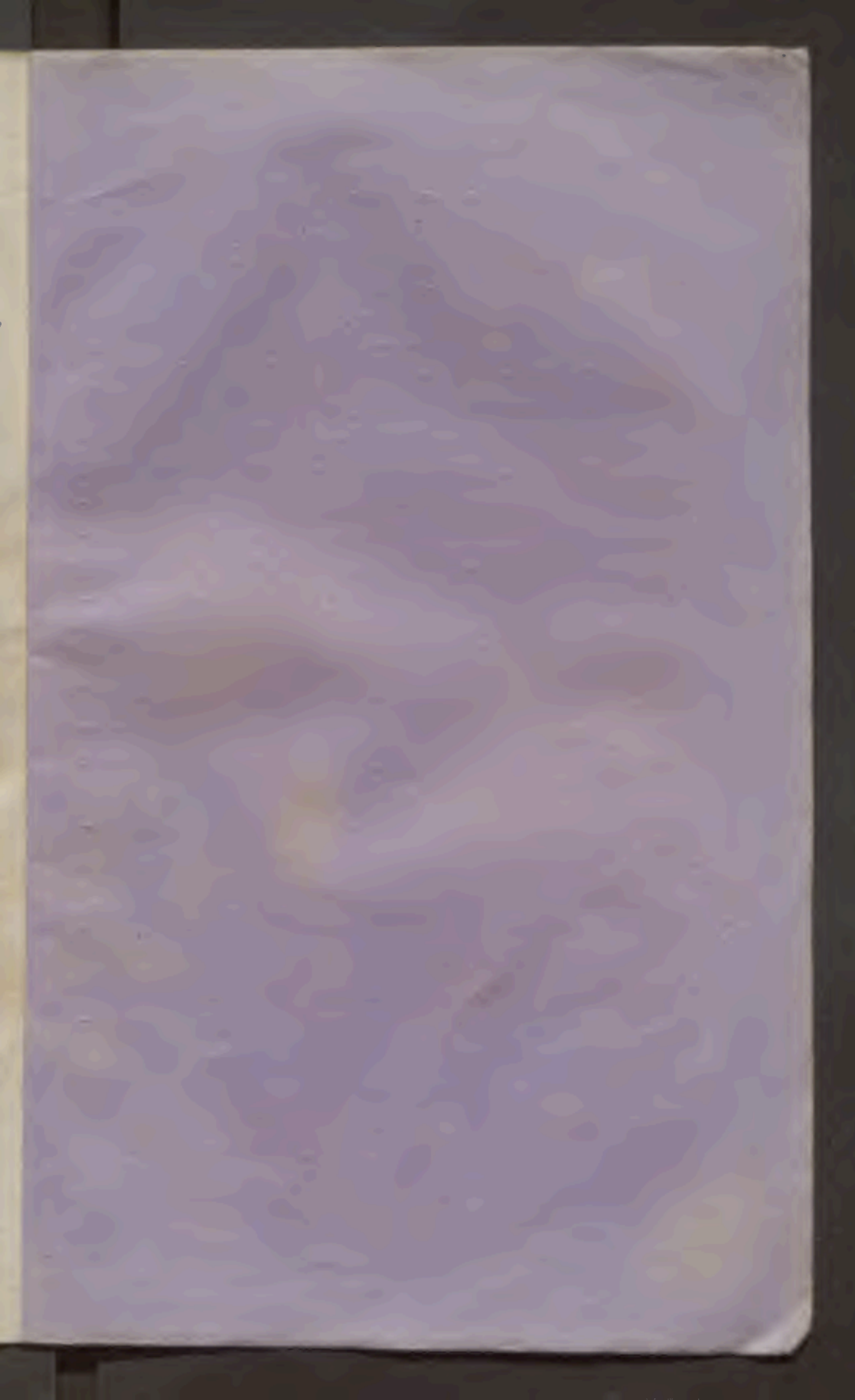
զանվումէ մեր բնական դանդաղաշարժ ոչխա-
րից :

Արտիկը ի հարկէ ունի թշնամիներ , որք ցան-
կանումն փայլելէ նորա համեղ միսը : Այդ
թշնամիքը են գայլերը և ուրիշ գազանները :
Արտիկի ձագերը (գառները) շատ անգամ ընկ-
նումն թռչունների թագաւորի (արծուի) և նո-
րա սպառաւորանների բազկների և կորճերի
ճանկը : Նոյն արտիկները ի հարկէ չեն ընկ-
նում գերի մարդու ձեռքը (ի դուր չեն ուղբել
նորա աշխարհի երեսին) , բայց երիտասարդները
խրեանց միամտութեան պատճառով երբեմն
պատահումն այդ փորձանքին : Այդպիսի դի-
պուածներում նորա շուտով ընտելանումն
(գառնումն ընտանի) և մինչև անգամ գնու-
մն տիրոջ յետեւից , ինչպէս չները : Նոցա ու-
րախ և կայտառ բարքը երբեմն պատճառումէ
և ֆեսաներ . նոքա բարձրանումն տանիքի
վերայ և ցիրուցան են անում այնտեղ եղած
խոտի գէղը , մտնումն սենեակները , հոտ են առ-
նում ամէն բան , կործանումն (շուռ են տալի)
ամանիքը , կոտրատումն նոցա , և ամէն բան
տակնուվրայ անելով փախչումն . երևի մտածու-
մն որ ամէն բան այդպէս պէտքէ լինի : Այրք պա-
րապ են , նոքա կռվումն երբեմն և մարդու հետ :

Բայց այդ գերինները շուտով բժամոտանում են և իւրեանց խելքով սակաւ են զանազան վում ընտանի ոչխարներից: Այսպէս համարեաւ միշտ պատահում է վայրենի կենդանիների հետ, երբ նորա գառնում են ընտանի, և պատճառը պարզ է: Ազատ ժամանակ կենդանին ինքն ըստ իպուրած է գտնել իւր համար կերակուր և ջուր, ստիպուած է հաշէլ թէ ի՞նչպէս և ո՞րտեղ պիտի գտնէ նոցա, ստիպուած է խորհել թէ ի՞նչպէս ազատուի թշնամուց, մի խօսքով ստիպուած է անդադար գործադրել իւր խելքը, ապա թէ ոչ կամ կատակի քաղցածութիւնից և կամ կկշտացնէ ուրիշի, աւելի խելօք կենդանու քաղցածութիւնը: Ընտանի կենդանին ոչինչ բանի վերայ հոգս չէ քաշում, ոչինչ բանի վերայ չէ հաշէլ, նորա համար ամեն բանի հոգսը քաշում է մարդը:

(Թարգմանարար Բսիրէից, մակաւարժական ամսագիր ՄԱՅՔ և ՄԱՅՔ, 1873 թ. Թաւաթ, մասն առաջին — ընտանեկան ընթերցարան):

(Էջեր-նախ-է):

Դ Պ Ր Ո Ց

ԲԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ԸՄՈՒՅԻՐ

1871 ամի

ԴՊՐՈՑԻ նպատակն է — իւր կորոզութեան չափ ձեռնառնելն ազգային ուսու մնարաններէ յառաջադիմութեան:

ԴՊՐՈՑԻ՛ բազկանում է երկու մասնից: Առաջին մասն — մանկավարժական ուղեցոյց վարժապետներին, տեսուչներին և հոգարարական վարչութիւններին: Արկորդ մասն աշակերտներէ համար — ԸՆԹԱՐՅԱՐԱՆ, հարուստ զանազան օգտակար և հարկաւոր տեղեկութիւններով:

ԴՊՐՈՑԻ տարեկան բաժանորդագլինն է ճանապարհածախքով (կանխիկ վճարելի) —

1) Ոսաստանի համար 450 րուբլ. արծ.

2) Տաճկաստանի և Պարսկաստանի համար 450 րուբ. արծ. Բաժանորդագրութիւններով, յօդուածներով և ամենայն տեսակ հարցմանքներով և պահանջմանքներով հարկաւոր է ղրկել ուղղակի ԴՊՐՈՑԻ Խմբագրութեան այս հասցեով:

1) Հաւելէն: Վարդաշատյան (կամ Աջմիածին), Ո. Վայնանեան վանք, ԴՊՐՈՑԻ Խմբագրութեան:

2) Ուէլէն: Въ Багдадѣ (или въ Дамаскѣ), въ Ресурсно-печатн ДПРЦѣ, въ монастырѣ св. Елены.

ԴՊՐՈՑԻ Խմբագրութիւնը խելրում է չեառնել սորան Աշտարատ ամաղրի Խմբագրութեան հետ բաժանորդացիներ կամ յօդուածներ ուղարկելու փոքմիջ, և դորանով չլրաւճառել զանազան դժուարութիւններ երկու Խմբագրութեան ևս:

ԽՄԲԱԳՐ — ՀՐԱՏԵՐԱԿԻՉ

ՀԱՅԵՆ ԿԱՊԻՏԱՆԻ ԲԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ:

Վ.ՆԱՆԻՍԻ Ե. ՎԱՆԻՔԻ ԷՆԵՐԻ